

ВІД КУЛЬТУРНОГО МІФУ ДО СУВЕРЕНІТЕТУ: ДЕКОНСТРУЮВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Павел ФЕДОРЧЕНКО

orcid.org/0009-0002-4789-8965

аспірант Державного торговельно-економічного університету

email: p.fedorchenko@knute.edu.ua

Анотація. Стаття присвячена деконструкції процесу формування української національної ідентичності та концептуальному розмежуванню понять «етнос» і «нація». Дослідження відходить від традиційного есенціалістського підходу і спирається на методологію критичного конструктивізму, залучаючи оптику П. Бурдьє, М. Фуко та Ф. Барта. Проаналізовано, як вітчизняні інтелектуали через інструменти «друкованого капіталізму» та механізми «соціальної магії» конструювали власні класифікації, перетворюючи етнічну сировину на уявлену спільноту. Доведено, що етнос є політикою символічних кордонів, спрямовану в минуле, тоді як нація постає як перформативний акт політичної волі, спрямований на здобуття та захист державного суверенітету.

Ключові слова: етнос, нація, національна ідентичність, конструктивізм, символічна влада, влада-знання, етнічні кордони, соціальна магія.

Постановка проблеми. У колективній свідомості та популярній історіографії міцно вкоренилася спокуслива метафора: національна ідентичність часто уявляється як живий організм, що природним шляхом проростає з глибини століть. Згідно з есенціалістською логікою наша сутність є чимось на кшталт біологічної чи історичної константи. Проте чи справді ідентичність – це об'єктивна даність, що розвивається сама по собі? Головна епістемологічна пастка, в яку часто потрапляє суспільний та академічний дискурс, полягає у синонімізації двох фундаментальних категорій – етносу та нації. Розуміння концептуальної межі між цими поняттями є критично важливим для деконструкції імперських міфів про «єдиний народ» та осмислення стійкості українського суспільства в умовах екзистенційних загроз.

Огляд досліджень і публікацій. Проблема формування української нації

та ідентичності має глибоку історіографічну традицію. Фундаментальні основи розуміння етнічної тяглості закладені в класичних працях М. Грушевського. Сучасний критичний перегляд цих есенціалістських схем здійснюють вітчизняні історики, зокрема Н. Яковенко. Теоретико-методологічне підґрунтя для дослідження процесів націєтворення та природи етнічності забезпечують праці класиків західної соціальної філософії та антропології: Е. Сміта, Б. Андерсона та Ф. Барта. Інструменти соціального конструювання та боротьби за владні дискурси ґрунтовно розроблені в концепціях П. Бурдьє та М. Фуко.

Мета статті – простежити реальну механіку трансформації української ідентичності та концептуально розмежувати поняття «етнос» і «нація» на прикладі українського опору Російській імперії. Завдання дослідження полягає у доведенні тези про те, що українська

ідентичність є не біологічною немичністю, а перформативним актом політичної волі еліт, які сконструювали власні ментальні кордони в боротьбі з імперськими дискурсами.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка спроба осмислити феномен української нації немичнуче зіштовхується з питанням її витоків. Відкидаючи есенціалістську віру в «природне проростання» нації, ми водночас не можемо впадати у крайнощі радикального конструктивізму, вважаючи, що національну ідентичність можна створити з нічого, суто силою політичного декрету. Як слушно зазначає британський дослідник Е. Сміт, політичне сьогодні завжди спирається на культурне минуле: «Ніякої *tabula rasa* (чистої дошки) ніколи й не було» [3, с. 80].

Для того щоб політична нація змогла успішно сконструювати свої інституції та заявити претензії на суверенітет, їй необхідна специфічна «сировина» – доновітнє етнічне ядро. Сміт визначає етнос як «популяцію людей, об'єднаних певною територією і міфами про спільне походження та історичною пам'яттю, а також елементами спільної культури», наголошуючи, що «нації є спеціалізованими результатами розвитку вільних етнічних груп (однієї чи більше)» [3, с. 83]. Важливо розуміти, що нація і держава рідко є моноетнічними утвореннями; навпаки, «близько 90 відсотків держав усього світу – поліетнічні, і майже половина з них зазнала істотного етнічного роз'єднання» [3, с. 17]. Таким чином, етнос виступає культурним фундаментом, який забезпечує спільноту символами, міфами та відчуттям солідарності, на базі яких згодом і вибудовується політична (часто поліетнічна) нація.

В українських реаліях кінця XIX – початку XX століття проблема нашого націєтворення полягала в тому, що цей необхідний етнічний фундамент був інтелектуально експропрійований Російською імперією. Імперська історіографія, орієнтована виключно на державу та правлячі династії, розчинила українське минуле в концепті «общеруської історії», де Київська Русь трактувалася як перший етап розвитку російської держави. Щоб зробити можливим майбутній політичний проєкт України, вітчизняним елітам спочатку належало відвоювати та чітко окреслити власне етнічне ядро.

Справжній епістемологічний переворот у цьому напрямку здійснив М. Грушевський. Його стаття «Звичайна схема руської історії...» стала не просто науковою працею, а потужним актом сепарації, що заклала основу для конструювання української ідентичності. Його радикальна інновація полягала у зміні орієнтирів: він переніс фокус із *держави* (якої українці на той час не мали) на *народ* (етнічну спільноту). Хоча політичні гасла незалежності вже лунали в колах «Братства тарасівців» та брошури М. Міхновського «Самостійна Україна», вони залишалися радикальними ідеями вузьких еліт. М. Грушевський виконав іншу, глибшу місію – здійснив *історіографічну сепарацію*, давши політичним вимогам самостійників необхідний науковий фундамент.

Він категорично відкинув імперський підхід до спадщини Русі, заявивши: «Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народності, українсько-руської, Володимиро-Московська – другої, великоруської» [2, с. 82]. Для історика було важливо довести, що ця народність не

зникла після падіння Києва, а продовжила своє самостійне існування. М. Грушевський жорстко критикував наратив, у якому «українсько-руська народність виходить на арену історії в XIV – XVI вв. як би щось нове, мовби її перед тим там не було або вона історичного життя не мала» [2, с. 83]. Аби подолати уявлення про розірваність українського історичного процесу, він застосував есенціалістський концепт «генетичної тяглості». Такий хід змусив читача мислити та уявляти історію народу «в її органічній цілості» [2, с. 83], пов'язуючи київський період з галицько-волинським та литовсько-польським в єдину безперервну лінію розвитку українського етносу.

Сьогодні, з позицій сучасної критичної науки, такий підхід до пошуку безперервних біологічних та культурних ліній від середньовіччя до модерну може видатися дещо романтичним або інструментальним. Проте в тих історичних координатах есенціалізм М. Грушевського виконав колосальну місію. Він артикулював український етнос як самостійний суб'єкт з власним тисячолітнім родоводом. Це був найважливіший етап націєтворення: перш ніж еліти змогли обґрунтовано вимагати суверенітету (політичного майбутнього), вони musiли сконструювати і легітимізувати беззаперечний міф про власне велике минуле. Цей грандіозний наратив став тим самим «стартовим капіталом» солідарності, без якого перетворення етносу на політичну націю було б неможливим.

Перехід від романтичного сприйняття історії як органічного процесу до її розуміння як інтелектуального конструкту вимагає від нас відмови від ілюзії «об'єктивного минулого». Як зазначає Н. Яковенко, науковець у своїх пошуках

має справу не з фізичним об'єктом, а з витвором власної уяви: «Нам ніколи не дано пізнати, якою була історія насправді... реконструюючи історію, ми її конструємо» [4, с. 11]. У цьому контексті монументальна праця М. Грушевського постає як «яскравий взірєць того, як минуле ставало підґрунтям національної ідентичності» через штучне поєднання розрізнених епізодів буття в єдину неперервну тяглість [4, с. 11]. Н. Яковенко пропонує деконструювати ексклюзивність київської спадщини, розглядаючи її як спільний «стартовий майданчик» для політичних біографій українців, білорусів та росіян, що виростили зі спільного кореня, а не як лінійну власність лише одного етносу [4, с. 110].

Таке конструювання ідентичності не є випадковим – воно завжди підпорядковане логіці легітимації. Яскравим прикладом цього є генеза «козацького міфу», який вибудовувався за аналогією до шляхетського «сарматського міфу» Речі Посполитої. Якщо шляхта обґрунтовувала своє домінування через міф про підкорення тубільного населення войовничими сарматами [4, с. 304], то козацькі інтелектуали, зокрема Грабянка, запропонували «хозарську версію» походження. Вони знаходили предків козацтва у «скитському роді хозар», чії військові звитяги мали стати символічним капіталом для утвердження самостійної політичної реальності [4, с. 439]. Це не було просто «історико-географічною фантазією»; це був акт відокремлення, спроба знайти власне місце в соціальному світі через міф про давність.

Теоретичне пояснення цієї «фантазії» дає концепція П. Бурдьє про символічну владу. Будь-який кордон – етнічний чи регіональний – є продуктом правового

акта розмежування, який фактично «породжує культурні відмінності тією мірою, якою сам ними породжується» [6, с. 53]. Боротьба за ідентичність – це, по суті, боротьба за класифікації: за те, у що вірити і як сприймати соціальний світ. Бурдье називає цей процес «соціальною магією»: акт категоризації, здійснений авторитетним суб'єктом, має силу конституювати нову реальність [6, с. 54]. Регіоналістський дискурс є перформативним – він не просто описує існуюче, а «прагне нав'язати як легітимне нове визначення кордонів і змусити людей пізнати й визнати регіон, який таким чином конструюється» [6, с. 53]. Ефективність цієї магії прямо залежить від авторитету того, хто проголошує назву, адже «існувати соціально означає також бути сприйманим і сприйматися як особливий» [6, с. 54].

Проте спроба української інтелігенції здійснити цей акт «соціальної магії» та утвердити власні символічні кордони відбувалася не в інтелектуальному вакуумі. Вона розгорталася в умовах тотального домінування імперського нарративу, який мав власну, глибоко вкорінену систему класифікацій. Створюючи нову реальність, український конструкт неминує кидав виклик монополії метрополії на визначення того, що є нормальним, а що – маргінальним.

Зіткнення українського національного проекту та Російської імперії на межі XIX–XX століть стало справжньою епістемологічною війною. Через призму філософії М. Фуко ми бачимо, що об'єктом боротьби була сама «істина». За Фуко, істина не перебуває поза владою – вона «виробляється лише завдяки численним формам примусу» і «викликає регулярні ефекти влади» [7, с. 132].

Кожне суспільство має свій «режим істини», і те, що ми називаємо історією чи етнічністю, є результатом функціонування дискурсів, які влада визнає легітимними.

Мета Російської імперії полягала у збереженні гегемонії через встановлення монолітного «режиму істини». У цій системі концепт «триєдиного російського народу» виступав не просто як історична гіпотеза, а як «система впорядкованих процедур для виробництва та розподілу висловлювань» [7, с. 133].

Метод імперії базувався на нерозривному зв'язку *влади та знання*: «Здійснення влади створює і змушує з'являтися нові об'єкти знання... так само як неможливо, щоб знання не породжувало владу» [7, с. 50]. Створюючи університети та академічні канони, влада виробляла істину, в якій українська ідентичність була штучно витіснена в категорію «підкорених знань» – дискваліфікованих як неадекватні, наївні та ненаукові [7, с. 81]. Механізм був превентивним: маргіналізуючи українську мову та культуру як «мужицькі» та «локальні», імперія прагнула зупинити саму можливість перетворення етносу на націю. При цьому влада не лише забороняла, а й «виробляла речі, формувала знання, створювала дискурс», у якому бути «росіянином» означало бути частиною цивілізації, а «українцем» – залишатися на узбіччі прогресу.

Мета української еліти полягала у руйнуванні цієї епістемологічної монополії. Якщо імперія намагалася поховати українське минуле, то українська еліта застосувала метод, який Фуко називає «генеалогією» – спробою «емансипувати історичні знання від підпорядкування, зробити їх здатними до опозиції проти

примусу унітарного дискурсу» [7, с. 85].

Механізм українського конструювання полягав у вилученні «підкорених знань» – фольклору, козацьких літописів, пам'яті про «ворожі зіткнення» – і перетворенні їх на потужний контрдискурс. Це була спроба створити власну «політику істини». Коли М. Грушевський проголошував Русь утвором української народності, він не просто описував минуле – він здійснював акт влади, виробляючи нову істину, необхідну для функціонування майбутньої нації.

За Фуко, ми «підкоряємося виробництву істини через владу», і нас «класифікують як функцію істинних дискурсів» [7, с. 92]. Українська еліта зрозуміла: щоб не бути «засудженими і класифікованими» імперією як додаток, необхідно нав'язати свій власний режим істини. Боротьба за етнос була боротьбою за право «говорити істину» про самих себе.

Таким чином, битва між імперією та Україною була конфліктом двох систем «влади-знання». Імперія деконструювала етнос, щоб не допустити появи нації, використовуючи дискурс єдності як камуфляж для домінування. Українські інтелектуали конструювали націю через відродження підкорених етнічних знань, перетворюючи їх на зброю проти «унітарного наукового дискурсу». Це не була суперечка про факти – це була битва за право декретувати реальність, де кожна цитата чи історична схема М. Грушевського ставала «носієм специфічних ефектів влади» у справі народження суверенного політичного суб'єкта.

Визнання конструктивістської природи ідентичності підводить нас до найскладнішого епістемологічного виклику, яким століттями маніпулював імперський дискурс: якщо ідентичність

базується на спільному минулому, чому 350 років перебування в межах однієї держави не зробили українців та росіян одним етносом? І чому водночас такі самобутні групи, як лемки чи гуцули, маючи колосальну локальну специфіку, органічно інтегрувалися в український проєкт?

Ключ до розв'язання цього парадоксу лежить у зміні дослідницької парадигми. Видатний антрополог Ф. Барт довів, що визначальним фактором етнічності є не сума культурних чи лінгвістичних збігів, а «етнічний кордон, який визначає групу, а не культурне наповнення, яке він охоплює» [5, с. 15]. Культурні відмінності, які ми звикли вважати першопричиною, насправді є лише «наслідком чи результатом, а не первинною і визначальною характеристикою організації етнічної групи» [5, с. 11].

За Бартом, етнічні групи – це передусім «категорії приписування та ідентифікації самими акторами» [5, с. 10]. Важливо не те, скільки спільних слів чи обрядів мають народи, а те, які саме відмінності самі актори вважають значущими: «До уваги береться не сума «об'єктивних» відмінностей, а лише ті, які самі актори вважають значущими» [5, с. 14]. Попри століття асиміляції на низовому та інтелектуальному рівнях українці послідовно відтворювали ментальну межу з імперським центром, використовуючи етнічну ідентичність для «категоризації себе та інших з метою взаємодії». Ця «характеристика самоприписування та приписування іншими» давала можливість утримувати дистанцію навіть за умови зовнішньої схожості.

Цей феномен дає змогу нам остаточно деконструювати та розмежувати поняття етносу і нації. *Етнос – це політика*

символічних кордонів. Він спрямований у минуле та зосереджений навколо культури й самоідентифікації. Його головне запитання: «Хто ми є і де проходить межа нашої інакшості?». Лемки чи гуцули, попри свою унікальність, не стали будувати сепаратний кордон, а прийняли українську ідентичність як свою «базову, найзагальнішу», утворивши з рештою українців єдину етнічну групу в «організаційному сенсі». Натомість росіяни, попри всі намагання імперії нав'язати спільну ідентичність, залишилися за межами цього символічного кордону.

Проте, як показав досвід боротьби з Російською імперією, наявність лише етносу є недостатньою для виживання. Символічний кордон вразливий до заборон мови та переписування історії. Щоб захистити свою «істину», спільнота мусить здійснити перехід на рівень політичної суб'єктності.

Якщо етнос – це відповідь на питання минулого, то *нація – це політика державних кордонів та інституцій*. Нація виникає там, де спільнота переносить фокус із культурної солідарності на політичну волю. Її запитання спрямовані у майбутнє: «Кому належить суверенітет на цій території? Яке спільне майбутнє ми будемо?». Українська еліта використала етнос як «стартовий капітал» солідарності, щоб висунути претензії на державний суверенітет. Таким чином, нація стає фортецею, яку етнос будує навколо своїх символічних кордонів, аби перетворити їх на кордони державні.

Висновки. Відмова від есенціалістського міфу про націю як суто органічну, біологічну даність аж ніяк не применшує сили та значущості української ідентичності. Навпаки, деконструкція

цього процесу крізь призму сучасної соціальної філософії та антропології дає змогу повною мірою усвідомити справжню велич українського проекту. Наша ідентичність – це не сліпий наслідок генетики чи інертний збіг історичних обставин. Це результат колосальної інтелектуальної праці, безпрецедентної політичної волі та успішного акту «соціальної магії», здійсненого вітчизняними елітами всупереч тотальному тиску імперського дискурсу.

Проведене дослідження підтверджує критичну необхідність розмежування двох фундаментальних концептів: етносу та нації. Етнос, який формується через встановлення символічних кордонів між «своїми» та «чужими», виконує роль необхідного культурного фундаменту. Він відповідає на запитання про наше спільне минуле та фіксує нашу ментальну інакшість. Проте, як довела епістемологічна війна з Російською імперією, в умовах агресивного домінування чужого «режиму істини» самих лише символічних кордонів недостатньо для виживання спільноти.

Трансформація українського етносу в модерну політичну націю стала можливою тоді, коли спільнота відмовилася бути об'єктом імперських класифікацій і перенесла свій фокус із культурної ностальгії на здобуття суверенітету. Нація постала як закономірна відповідь на екзистенційну загрозу: це фортеця інституцій та державних кордонів, збудована для захисту кордонів символічних. Відтак сучасна українська держава є не просто відлунням стародавніх міфів, а щоденно підтвердженим перформативним актом політичної волі, який остаточно перетворив етнічну сировину минулого на суверенне спільне майбутнє.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон, Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / пер. з англ. В. Морозова. Київ, 2001. 271 с.
2. Грушевський, М. С. Звичайна схема «русскої» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Твори*: у 50 т. Львів, 2002. Т. 1: Серія «Суспільно-політичні твори», 1894–1907. С. 81.
3. Сміт, Е. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / пер. з англ. Р. Фещенка. Київ, 2004. 170 с.
4. Яковенко, Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ, 2006. 584 с.
5. Barth, F. (Ed.). *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*. Oslo, 1969. 153 p.
6. Bourdieu, P. *Language and Symbolic Power* / ed. by J. Thompson; trans. by G. Raymond, M. Adamson. New York, 1991. 291 p.
7. Foucault, M. *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977* / ed. by C. Gordon; trans. by C. Gordon,

L. Marshall, J. Mephram, K. Soper. New York, 1980. 271 p.

REFERENCES

1. Anderson, B. (2001). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Kyiv, 271 p. [in Ukr.]
2. Hrushevskiyi, M. (2002). *The Traditional Scheme of "Russian" History and the Problem of a Rational Organization of the History of the Eastern Slavs*. Works: in 50 Vol. Lviv, Vol. 1: Series "Socio-Political Works", 1894–1907, p. 81. [in Ukr.]
3. Smith, A. (2004). *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Kyiv, 170 p. [in Ukr.]
4. Yakovenko, N. (2006). *Outline of the History of Medieval and Early Modern Ukraine*. Kyiv, 584 p. [in Ukr.]
5. Barth, F., ed. (1969). *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Oslo, 153 p. [in Eng.]
6. Bourdieu, P. (1991). *Language and Symbolic Power*. New York, 291p. [in Eng.]
7. Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York, 271 p. [in Eng.]

Summary

FROM CULTURAL MYTH TO SOVEREIGNTY:
DECONSTRUCTING UKRAINIAN IDENTITIES

Pavel FEDORCHENKO

orcid.org/0009-0002-4789-8965

postgraduate student of the State University of Trade and Economics

email: p.fedorchenko@knute.edu.ua

The relevance of the research. The conceptual differentiation between the concepts of “ethnos” and “nation” is critically important for deconstructing imperial myths and understanding the resilience of Ukrainian society. Traditional essentialist approaches often blur these lines, presenting the nation merely as a biological continuation of the ethnos, which necessitates a shift towards critical constructivism to adequately analyze historical and modern identity politics.

The **purpose** of the article aims to trace the actual mechanics of the transformation of Ukrainian identity and conceptually distinguish between “ethnos” and “nation” by applying the theoretical frameworks of P. Bourdieu, M. Foucault, and F. Barth to the history of Ukrainian resistance against the Russian Empire.

Conclusions. The research proves that ethnos acts as a cultural foundation built on symbolic boundaries and self-identification oriented towards the past. However, symbolic boundaries are insufficient when faced with an aggressive imperial “power-knowledge” discourse that uses assimilation as a mechanism of preventive destruction. The nation emerges as a performative act of political will aimed at achieving and defending state sovereignty, transforming the ethnic raw material into a sovereign shared future.

Keywords: ethnos, nation, national identity, constructivism, symbolic power, power-knowledge, ethnic boundaries, social magic.

Отримано редакцією / Received: 02.04.26

Прорецензовано / Revised: 17.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 28.04.26